

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ЯВИЩА СИНОНІМІЇ РОДИННИХ ЛЕКСЕМ НА ЗАСАДАХ КОМУНІКАТИВНО-ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ

Т. В. Рудюк

У статті здійснено теоретичний аналіз методичної, педагогічної, психологічної, фахової та ін. літератури з проблеми дослідження явища синонімії родинних лексем і методики їхнього вивчення на засадах комунікативно-діяльнісного підходу. Визначено початковий рівень володіння такими поняттями як «родинна лексика» та «синонімія родинних лексем», з'ясовано практичні навички побудови власних висловлювань, здатності користуватися синонімами-відповідниками в творчому контексті. Розроблено систему вправ, яку направлено на розвиток емпатії в класному колективі, дружності та здатності глибше розуміти один одного, вміти добирати синоніми до вказаних одиниць, пояснювати їхнє лексичне значення. Запроваджено ряд вправ психолого-реабілітаційного та регенеруючого характеру в колі класної родини, реалізовано розвиток навичок прощати та просити вибачення у ближнього.

Серед умов, які забезпечували результативність комунікативно-діяльнісного підходу визначено створення сприятливого психологічного мікроклімату колективу, комфортність та прийняття кожного його члена зокрема. Здійснено підтримку гуманності та толерантності в ставленні до учасників навчального процесу і кожної особистості окремо. Реалізовано систему міжпредметних зв'язків у контексті певного алгоритму дій, як-от: до, перед, безпосередньо, та після виконання вправ. Етап саморефлексії тісно взаємопов'язано з мовним матеріалом на уроці. Звернено увагу на обговорення семантичних відтінків синонімів родинної лексики та варіантів їхнього використання в певних ситуаціях асоціативних експериментів. Запропоновано творчий підхід до використання ІТ у контексті дослідження синонімії родинної лексики на засадах комунікативно-діяльнісного підходу

Ключові слова: комунікативна, лексична компетентність, комунікативно-діяльнісний підхід, родинна лексика, родинні номінації, синонімія

Copyright © 2020, T. Rudiuk.

This is an open access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

1. Вступ

Умови розвитку сучасного суспільства вимагають активної модернізації нинішньої освіти в контексті її складових. Подібні вимоги констатуємо в нових державних стандартах, програмах для профільного навчання та, власне, ситуаціях масового розширення міжнародних контактів, які потребують формування культури інтернаціональної комунікації, вміння репрезентувати себе як носія ментальних рис народу. Зміщення вектору навчального процесу з накопичувального елемента на дієвий, пошук і впровадження нових дидактичних шляхів, методів і прийомів навчання, диктують випадки практичної безпорадності учнів, які полягають у невмінні грамотно, стисло та чітко описати визначення відповідних родинних лексем, означити їхнє місце та роль серед інших таких одиниць у контексті міжособистісної взаємодії.

2. Літературний огляд

Дедалі актуальнішими є наукові розвідки щодо дослідження взаємозв'язку між специфікою буття народу та його лексичною системою, словниковим багатством і способом мислення носіїв. Поділяємо думку науковців про те, що різноманітність певних лексичних номінацій може бути зумовлена фактичною наявністю та різноманітністю об'єктів називання

конкретної місцевості [1] однак, переконані, що відкриття національної ідентичності необхідне не лише через глибоке порівняння та співставлення елементів інших культури зі своєю, а й за умов щоденного дослідження власних лексичних одиниць [2, 3]. Так, у новій програмі для профільного навчання (філологічний напрям, профіль – українська філологія) та нормативних документах із загальної середньої освіти, комунікативно-діяльнісний підхід є одним із п'яти загальновідомих [4]. Проте, доводиться констатувати, що спектр його практичного застосування під час вивчення лексики в старшій школі є реалізованим недостатньо. У зв'язку з цим варто говорити про ефективність практики спілкування та використання комунікативного досвіду; школу говоріння та слухання, живого мовлення [5].

Таким чином, зважаючи на вище сказане, зауважимо, що опрацювання родинних номінацій у курсі української філології є досить потужним етнооб'єднуючим чинником, яким не потрібно нехтувати.

3. Мета та задачі дослідження

Мета статті – визначити місце та роль комунікативно-діяльнісного підходу під час дослідження явища синонімії родинних лексем на уроках української мови в старших класах.

Для досягнення мети, необхідно розв'язати такі завдання:

1. Розкрити особливості комунікативно-діяльнісного підходу в контексті методики дослідження явища синонімії родинних лексем.

2. Обґрунтувати специфіку формування лексико-синонімічної родинної компетенції на засадах комунікативно-діяльнісного підходу в старших класах.

4. Матеріали та методи

Теоретичні здобутки українських і зарубіжних науковців (порівняльний і філософський аналіз дидактичної, психологічної та методичної літератури) – для визначення стану досліджуваної проблеми; компаративний аналіз за моделлю: «Реальність – очікування» – для співставлення припущень із отриманими результатами; експериментальні методи (дослідження творчих робіт; групові бесіди; аналіз відповідей школярів) – для практичної верифікації та впровадження в навчальну систему; математичні – для визначення кількісних показників якості навчального процесу.

5. Результати дослідження та їх обговорення

Людина має вчитися родинності все життя. Досліджувати та належно використовувати резерви мови, які приховані в спеціальному вивченні її структури, позбавлятися від так званого інфантилізму, зумовленого вузькістю навчальної програми [6], повсякчас формувати мовну особистість згідно найважливіших завдань реформування освіти в Україні [7]. Звичайно, сім'я – це осередок виховання, розвитку і мужіння [8]. Саме тут, на лексичному рівні інтеракції, ми вперше вчимося налагоджувати спільні дії, здійснювати регуляційно-комунікативну функцію спілкування [9]. Родинна лексика – це словниковий склад або сукупність слів на позначення групи людей, які пов'язані кровними або близькими соціальними та особистими зв'язками спорідненості чи свояцтва. Тобто, в словниковому масиві певної нації відображено всі зв'язки людини з її навколишньою дійсністю та, власне, нею самою. Ці відношення є досить динамічними, відкритими, актуальними та водночас складними для вивчення, оскільки є своєрідним інтегруючим центром лексико-семантичної системи її носія.

Порядок звертань у родині має розгалужену структуру синонімів-відповідників, що складають сукупність відкритих, закритих чи неусвідомлених сімейних правил [10]. Ці знання необхідно передавати від покоління до покоління, примножувати та удосконалювати задля уникнення помилок, стимулювання соціального та морального розвитку. Така спеціально організована робота над словниковим запасом допомагає глибше засвоїти філологічний матеріал, розвиває уважність до лексем (їхнього добору), мовне чуття та мислення в ситуаціях щоденної взаємодії. Подібна мовно-синонімічна культура є свідченням культури мислення, показником знання мови та ерудиції [11].

На даному етапі було виділено два традиційні аспекти опрацювання родинних лексем: лексикологічний і функціональний.

Згідно першого – передбачено з'ясування значення окремої одиниці як закріпленого мовного знака, дослідження синонімічних відтінків. Приміром: *родич, рідня, родина, родак, близький, кривний, кривняк, свояк*. Лексичні конотації яких є важливим аспектом пізнання національних мовних особливостей [12], формування особистої потреби самовиховання [13].

На другому рівні окреслено здійснення своєрідної текстової комунікації: вивчення функціональних і семантичних змін, нанизування внутрішніх контекстів слова тощо.

Так, у час глобалізації суспільства, розвитку соціальних мереж і додатків-меседжерів спостерігаємо одночасний занепад рівня терплячості, толерантності, уважного ставлення до слова. У зв'язку з вище вказаною думкою, передбачено реалізацію функціонального забезпечення системи у контексті навчального процесу. По-перше, на діагностичному етапі визначено рівень знань, умінь і навичок роботи з родинною лексикою серед старшокласників. По-друге, втілено практичну діяльність, яка полягала в забезпеченні та поглибленні знань школярів про подібні одиниці, явище синонімії в контексті досліджуваної проблеми. Здійснено широкий спектр інформативної діяльності, запроваджено виховний вплив з метою розвитку поваги до традицій родинної педагогіки, формування морально-етичних родинних переконань, уважного та небайдужого ставлення до синонімічних номінацій у родинному колі.

На підготовчому етапі запропоновано здійснити добір лексики зі словників, обґрунтувати та прокоментувати власний проєкт за тематичними групами. Безпосередня методика дослідження враховувала:

1. Творчу презентацію функціонування досліджуваних лексем у контексті поезії, прози, Біблії, крилатих висловів, народознавчих матеріалів, законодавства тощо.

2. Обмірковування лексико-семантичні відтінків значення в аспекті вправ.

3. Створення власного тексту, функціональне впровадження досліджуваного питання.

О. Пономарів, розглядаючи синонімічне багатство української мови, привабливість і підступність паронімів виділяє, на наш погляд, досить цікаві рубрики видання, як-от: «Житло та його частини»; «Родина, сім'я» тощо [14]. Тобто, відмічаємо наявність і необхідність якісно нового погляду на лексичний склад, детальнішу увагу до родинної тематики крізь призму методології досліджуваного підходу.

На початковому етапі експерименту старшокласникам також було запропоновано написати твір-мініатюру на тему: «Родинні зв'язки та їхнє значення для сучасної людини». Необхідною умовою дослідження виступала парадигма використання якомога різноманітнішої палітри синонімів-відповідників родинних лексем (див. табл. 1. Співвідношення рівнів навчальних досягнень учнів до та після експерименту).

Формувальний етап містив вправи різноаспектного характеру, як-от:

– добір найчисельнішого синонімічного ряду. Обговорення відтінків значення, перевірку власних міркувань за словником. Така робота розвивала самостійне лінгвістичне мислення, потребу у використан-

ні довідкової літератури та можливість заглибитися в природу мовного явища [15].

– подолання психологічних бар'єрів. Здійснення підтримки з розвитку толерантних взаємин, запобігання булінгу, тролінгу та цькуванню. Школярі здійснили спробу звернутися до однокласника (-ці) як до члена сім'ї, а саме: попросити вибачення, пробачити та висловити вдячність ближньому, використовуючи родинні синонімічні номінації, зокрема: *брате, братику сестро, сестричко, пробач мене. Дякую тобі, сестричко ... (ім'я) за ....* Подібна робота над власним психологічним станом і мікрокліматом класного колективу сприяла подоланню емоційної напруги, розвитку емпатії та підготовці до наступного етапу, який передбачав здійснення уявного діалогу вдячності батькам, прохання вибачення та прощення найрідніших: *Мамо, тату, я дякую Вам за все. Матусю, таточку я прощаю тебе (Вас) за все. Ненько, таточку, пробачте мене за все.*

– етап саморефлексії (розвиток самоспостереження). Учні поділилися враженнями про власні емоції до, під час і після виконання вправ, прокоментували слова-синоніми родинних лексем, якими вони зверталися до батьків; записали варіанти, котрими скористалися однокласники. Така практика згуртованої діяльності сприяла добрим взаєминам у аспекті обговорення проблеми: аналізу та синтезу відповідних відтінків синонімічних лексем і пов'язаних із цим почуттів. Тобто, школярі мали можливість вчитися розуміти власні переживання та духовний світ

ближнього, поважати та бути терплячішими, відкривати нові відтінки слів задля спільного збагачення.

– асоціативний експеримент. Використання синонімів-відповідників родинних лексем у контексті асоціацій. Наприклад: *маміні очі, матусина турбота, материн рушник, неньчина посмішка*. Або: *татові слова, батькова мудрість, отчий дім, татусева посмішка* та ін.

– проведення метафоричних порівнянь. Прикладом: немов брат – близький, рідний, як мама, батько, сестра тощо.

– антонімічних паралелей, як-от: сестра – брат; мати – батько; дочка – син; дідусь – бабуся; зять – невістка тощо.

– використання сучасних інформаційних технологій у контексті досліджуваної проблеми. Для прикладу, використання хмар-слів синонімічних родинних лексем; блок-схем; платформ для дослідження;

– інформаційні форми та методи навчання (дискусія на тему: «Чи важливо для Вас те, як до Вас звертаються у родині?»; прес-конференція на тему: «Архаїчні та сучасні варіанти звертань»);

– опис найближчих членів родини за їхніми улюбленими заняттями, хобі та ін.

Результати оцінювання творчих робіт (після проведення формувального експерименту) засвідчили збільшення кількості якісного показника у порівнянні з початковими даними. Використання досліджуваних одиниць стало впевненішим і послідовним (табл. 1, 2 та рис. 1 для порівняння).

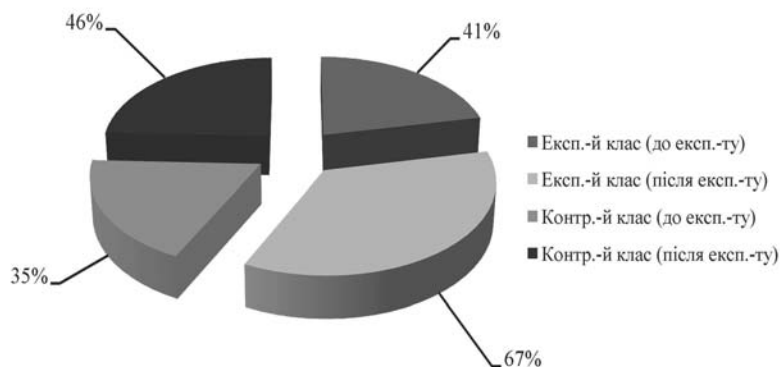

Рис. 1. Динаміка якісного показника в контрольному та експериментальному класах до та після проведення експерименту

Таблиця 1

Співвідношення рівнів навчальних досягнень учнів на різних етапах експерименту

Рівень навчальних досягнень учня / учениці	Експериментальний клас				Контрольний клас			
	До		Після		До		Після	
	К.-ть учнів	У %	К.-ть учнів	У %	К.-ть учнів	У %	К.-ть учнів	У %
Високий	1	4 %	4	15 %	0	0 %	1	4 %
Достатній	10	37 %	14	52 %	9	35 %	11	42 %
Середній	16	59 %	9	33 %	17	65 %	14	54 %
Початковий	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %
Коефіцієнт якості	41 %		67 %		35 %		46 %	

Таблиця 2

Коефіцієнт якості	Різниця показника якості у відсотках			
	Експериментальний клас		Контрольний клас	
	До у %	Після у %	До у %	Після у %
	41 %	67 %	35 %	46 %
Різниця показників	26 %		11 %	

6. Висновки

1. Результативність застосування комунікативно-діяльнісного підходу є переконливим прикладом для використання сумісної комунікації й діяльності під час опанування синонімічного словникового багатства родинних номінацій. Указаний лігводидактичний тандем сприяв усвідомленню значущості досліджуваного лексичного матеріалу, необхідності його

аналізу та побудови відповідних висновків у навчальному процесі.

2. Формування лексико-синонімічної родинної компетенції підтверджено експериментально, позаяк запропонована система вправ сприяла вирішенню поставлених завдань, підтримці творчого користувача рідної мови протягом тривалого процесу життєдіяльності.

Література

1. Wierzbicka A. Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, Japanese. New York: Oxford University Press, 1997. 317 p.
2. Bohn R. Probleme der Wortschatzarbeit. München: Langenscheidt, 2000. 192 s.
3. Schneider W. Speak German!: Warum Deutsch manchmal besser ist. Hamburg: Rowohlt, 2008. 192 s.
4. Українська мова 10-11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія / Мацько Л. І., Груба Т. Л., Семенюк О. М., Симоненко Т. В. Київ: Проект. Міністерство науки і освіти України, 2017. 94 с.
5. Горошкіна О. М. Роль риторики в комунікативній підготовці учнів // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. 2013. № 40. С. 137–140.
6. Нецерет О. І. Психологія мовленнєвої діяльності: основи психологінгвістичних знань: навч. пос. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. 200 с.
7. Варзацька Л. Дидактичні цілі, типи, структура уроків української мови і мовлення // Дивослово. 2011. № 6. С. 9–14.
8. Пентилюк М. І. Виховний потенціал сім'ї: традиції, реалії та перспективи // Рідна школа. 2010. № 12. С. 74–75.
9. Пентилюк М. І. Культура професійного спілкування майбутніх фахівців // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. 2015. № 4. С. 144–151.
10. Затворнюк О. М. Психологія сім'ї: навч.-метод. пос. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2018. 184 с.
11. Мацюк З., Станкевич Н. Українська мова професійного спілкування. Київ: Каравела, 2011. 352 с.
12. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. пос. Київ: Академія, 2012. 288 с.
13. Каплінський В. В. Методика викладання у вищій школі: навч. пос. Київ: КНТ, 2017. 225 с.
14. Пономарів О. Д. Українське слово для всіх і кожного. Київ: Либідь, 2012. 360 с.
15. Голуб Н., Проценко Л. Методика навчання лексикології та фразеології в шкільному курсі української мови: навч. пос. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. 223 с.

Received date 20.01.2020

Accepted date 14.02.2020

Published date 31.03.2020

Рудюк Тетяна Вікторівна, кандидат філологічних наук, кафедра стилістики, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна, 01601
E-mail: Swirid@i.ua